

Roel Meijer & Bart Weel

Op 2 november 1970 gingen de Haringvlietsluizen dicht. De 'oude Biesbosch', met zijn grote tijverschillen en intensieve exploitatie van riet en griendhout, hield op te bestaan. In de 'nieuwe Biesbosch' werd al snel besloten tot een beheer van 'niets doen', in de verwachting dat hierdoor de natuurwaarden zouden toenemen. Is die verwachting ook uitgekomen voor de broedvogelsoorten die bedreigd worden, de vogels van de Rode Lijst?

Foto 1. Natuurontwikkelingsplan Noordwaard in de Brabantse Biesbosch: aanleg van de verbindingsgeul tussen de Spieringpolders en de Polder Maltha (foto: Roel Meijer).

Profiteren de vogels van de Rode Lijst van de nieuwe Biesbosch?

De natuur moest na het sluiten van de Haringvlietsluizen een nieuwe start maken. Daarbij werd door de beheerders gekozen voor natuurlijke successie (kader 1). Daarnaast zijn er verscheidene natuurontwikkelingsprojecten uitgevoerd, nog in uitvoering en gepland. Dat begon op kleine schaal door enkele poldertjes te voorzien van een drempel, waardoor deze onder water kwamen te staan. Sinds het eind van de vorige eeuw worden er zowel in de Brabantse als in de Sliedrechtse Biesbosch (fig. 1) polders deels afgegraven en onder water gezet (foto 1). Het plan is deze polders aan te sluiten op het rivierwater, zodat ze integraal onderdeel worden van de Biesbosch. Vanzelfsprekend waren de gevolgen voor de natuur erg groot. In deze bijdrage wordt nagegaan wat de gevolgen waren voor de vogels van de Rode Lijst (van Beusekom et al., 2005) die in het Nationaal Park de Biesbosch broeden of gebroed hebben (Meijer,

2007a). Omdat ze bedreigd zijn, krijgen ze extra aandacht van de beheerders. Verder is een deel van deze soorten vogels doelsoort in het natuurbeheer (Bal et al., 2001) en daarom van belang bij de evaluatie van het beheer. Ook spelen veel soorten een rol bij de afgrenzing en/of aanwijzing van de Biesbosch als Vogelrichtlijngebied (van Roomen et al., 2000).

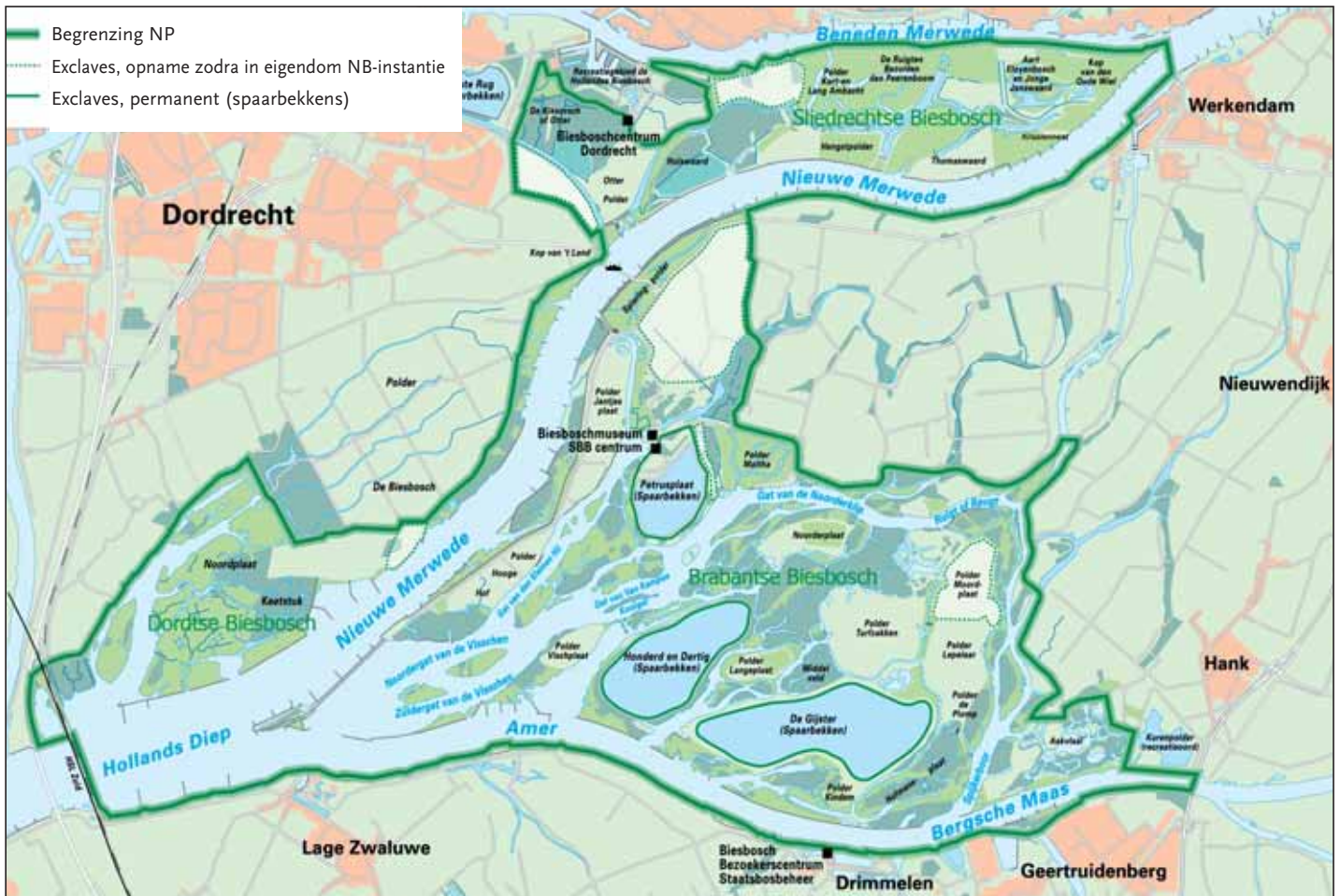
Voor de in de Biesbosch kenmerkende soortgroepen wordt aangegeven wat er is veranderd in de voor hen relevante begroeiingstypen. De aantalonwikkeling wordt vergeleken met die op landelijk niveau (van Beusekom et al., 2005). Bij de pioniersoorten en de water- en moerasvogels zullen ook de natuurontwikkelingsgebieden in de beschouwing worden betrokken. Op enkele soorten waarvan een groot deel van de landelijke populatie in de Biesbosch broedt, zal iets dieper worden ingegaan.

Vogels van pioniermilieus

Pioniersoorten broeden op terreinen die (vrijwel) onbegroeid zijn. Dergelijke terreinen kwamen in de oude Biesbosch nauwelijks voor. Het kleiner worden van het tijverschil heeft daar geen verandering in gebracht. Eigenlijk kwamen en komen in potentie alleen de vele strandjes in aanmerking als broedbiotoop voor pioniers. Deze strandjes zijn veelal erg klein, vooral bij hoogwater, en worden intensief gebruikt door recreanten; daardoor zijn ze ongeschikt als broedplaats. De pioniersoorten moeten het in de Biesbosch vooral hebben van grootschalig grondverzet, zoals bij de aanleg van spaarbekkens en de inrichting van natuurontwikkelingsgebieden. Van de pioniersoorten op de Rode Lijst hebben er drie slechts enkele malen in de Biesbosch gebroed, namelijk Steltekluut (1976, 2000, 2005), Bontbekplevier (2006) en Oeverloper (mislukte broedpoging in

Fig. 1. Het Nationaal Park de Biesbosch (NP De Biesbosch). De volgende grote natuurontwikkelingsgebieden zijn al deels afgegraven en onder water gezet: Kort en Lang Ambacht/Ruigten bezuiden den Peerenboom,

Aert Eloyenbosch/ Jonge Janswaard (Sliedrechtse Biesbosch); Spieringpolders en Maltha (Brabantse Biesbosch). De verbinding tussen deze twee laatste gebieden komt najaar 2007 gereed.

Kader 1. Veel veranderingen in de Biesbosch

De Biesbosch is ontstaan door een combinatie van natuurlijke (stroming, op- en aanslibbing) en antropogene (o.a. aanplanten van riet en biezen, exploitatie van grienden en bedijking) processen (Verheij, 1961). Rond 1850 werd de Nieuwe Merwede gegraven waardoor drie deelgebieden ontstonden: de Dordtse en Sliedrechtse Biesbosch op de zuidpunt resp. de oostpunt van het Eiland van Dordrecht en de Brabantse Biesbosch ten zuiden van de Nieuwe Merwede (fig. 1). Een aanzienlijk deel van het gebied is ingepolderd en veranderd in grootschalige akkerbouwgebieden. In de rest van de Biesbosch werd het landschap bepaald door kreken, riet- en biezenorzen en grienden. Het oostelijke deel van de Sliedrechtse Biesbosch had een heel ander karakter; hier domineerden open polders met grotendeels een

bloemrijke stroomdalvegetatie (foto 4) met veel bijzonder soorten (o.a. Anonymus, 1993; Weeda et al., 2003). De 'oude Biesbosch' was een zoetwatergetijdengebied met in het zuidwesten een tijverschil van bijna 2 meter; in het noordoosten was dat ongeveer 1,40 m. (Verheij, 1961). Het was toen al een geliefd excursiegebied voor vogelaars, onder meer door de immense scharen watervogels. Bij de broedvogels waren het vooral de Kwak, met een kolonie in de Brabantse Biesbosch, en de vele tientallen Kwartelkoningen in de Sliedrechtse Biesbosch, die maakten dat het gebied druk werd bezocht. Toch was de Biesbosch in die periode vrij arm aan broedvogelsoorten; Lebrecht & Verhey (in Verhey, 1961) komen tot een totaal van slechts 84 soorten in de periode 1900-1960 (ter vergelijking: in 2006 was het aantal

soorten dat sinds 1900 in de Biesbosch heeft gebroed al toegenomen tot 151). Oorzaken hiervoor waren vooral het getij, waardoor een groot deel van de Biesbosch twee keer per dag overstromde, en de intensieve exploitatie van riet en griendhout. Bodembroeders hadden het daardoor moeilijk en soorten die hoog hout prefereren ontbraken vrijwel geheel. Dat alles veranderde ingrijpend toen eind 1970 de Haringvliet-sluizen werden gesloten en de invloed van eb en vloed grotendeels verdween. In het zuidwestelijke deel resteerde een schijngetij van enkele decimeters; in het noordoosten halveerde het verschil tussen eb en vloed. Als gevolg hiervan verdwenen zandplaten en slikken permanent onder water. De rietorzen verdroogden en veranderden in ruigten (foto 2) met opslag van Wilg (*Salix spec.*)

en Vlier (*Sambucus nigra*). Het overgrote deel van de grienden werd niet meer geëxploiteerd en werd wilgenbos (de Boois, 1982; de Boois et al., 1980; Zonneveld, 1999). Minder opvallend, maar niet minder belangrijk was het vrijwel uitblijven van de winterse overstromingen met vruchtbaar slib in de gaspolders van de Sliedrechtse Biesbosch. Boeren gingen daarom over op het toepassen van kunstmest in een deel van de bloemrijke hooilanden van dit deelgebied. Deze veranderingen waren zo ingrijpend dat met recht gesproken kan worden van een nieuwe start (Zonneveld, 1970). Deze 'nieuwe Biesbosch' speelt een belangrijke rol in het nationale natuurbeschermingsbeleid, wat onder meer blijkt uit de oprichting van het Nationaal Park de Biesbosch in 1994.

Foto 2. Rietogst langs de Beneden Merwede, net buiten het Nationaal Park. Doordat in dit deel van het Benedenrivierengebied een redelijk tijverskil is blijven bestaan, groeit hier nog steeds riet van 3 à 4 m hoog (foto: Roel Meijer).

1985). De Steltkluut broedde in 1976 in een spaarbekken in aanleg, de Oeverloper op een nog weinig begroeid slik. De overige broedgevallen vonden plaats in natuurontwikkelingsgebieden.

De enige pioniersoort die regelmatig in de Biesbosch broedt, is de Visdief (tabel 1). Hij neemt in de Biesbosch toe, in tegenstelling tot de sterk dalende trend in de rest van Nederland (van Beusekom et al., 2005). Het betreft echter een tijdelijke situatie waar vrijwel zeker een eind aan zal komen zodra het grootschalige grondverzet wordt beëindigd.

Water- en moerasvogels

Bestaande Biesbosch

Van de water- en moerasvogels op de Rode Lijst hebben 13 soorten in de Biesbosch gebroed. Van een tweetal soorten is na 1970 slechts een incidenteel broedgeval bekend: Woudaap (1994) en Brilduiker (2006). De resterende elf soorten broed(d)en regelmatig in het Nationaal Park (tabel 1).

Ten tijde van de afsluiting was de Zwarte stern, die vooral binnendijs in kleine plasjes broedde, al vrijwel verdwenen. Die trend heeft zich voortgezet: sinds omstreeks 1985 is de soort niet meer als broedvogel waargenomen.

Het waren vooral de andere soorten uit de groep van water- en moerasvogels die direct geconfronteerd werden met stromingen, getijden, exploitatie van riet en de veranderingen daarin. De mate waarin dat het geval was, verschilt van soort tot soort. Bovendien waren de veranderingen in de bestaande Biesbosch meestal heel anders dan in de nieuwe natuurontwikkelingsgebieden. In de bestaande delen van de Biesbosch hadden vooral de volgende veranderingen invloed op de aantallen van water- en moerasvogels:

- Het wegvallen van het getij zorgde ervoor dat de bodembroeders Slobeend en Wintertaling konden profiteren van het uitblijven van de inundaties twee keer per dag. De positieve gevolgen hiervan waren vooral merkbaar in de Brabantse en de Dordtse Biesbosch, omdat daar het tijverskil het grootst was.
- Het vrijwel verdwijnen van de rietgorzen (foto 2) had tot gevolg dat de rietvogels bij uitstek, Roerdomp en Grote karekiet, het erg moeilijk kregen.
- De vier eendensoorten (in het bijzonder Zomertaling en Slobeend) waarvan een flink deel in de graslandpolders broedde, kregen te maken met de hierna vermelde problemen. Bovendien raakten ze het merendeel

van de slikken kwijt waarop ze vanuit de broedgebieden foerageerden.

- Vóór de afsluiting van het Haringvliet vormden de slikken, zandplaten en de plasjes die bij laag water achterbleven rijke voedselgebieden voor veel soorten reigers, eenden en steltlopers. Deze gebieden zijn vrijwel allemaal permanent onder water verdwenen.
- Hoewel moeilijk hard te maken, heeft de toegenomen recreatie ongetwijfeld een negatieve invloed gehad.
- Sinds er tegen het eind van de vorige eeuw Vossen (*Vulpes vulpes*) in de Brabantse Biesbosch zijn verschenen, is het aantal bodembroeders daar flink afgenomen. In de beide andere delen van de Biesbosch komt de Vos (nog) niet voor.

Het netto resultaat van deze ontwikkelingen is dat in het bestaande Biesboschlandschap acht van de elf soorten een aantaldaling vertonen (tabel 1); vier ervan zijn zelfs verdwenen (Kwak, Purperreiger, Pijlstaart en de al besprokene Zwarte stern), één bijna verdwenen (Grote karekiet). Vooral de teloorgang van de Kwak en de zeer sterke achteruitgang van de Grote karekiet zijn grote verliezen. De laatste soort broedde ooit met vele honderden, mogelijk zelfs omstreeks duizend paar in het zeer forse productieriet (waterriet van vaak 4 à 5 meter hoog). Dat broedbiotoop is na 1970 vrijwel geheel verdwenen. De precieze oorzaak van het verdwijnen van de Kwak is niet bekend, maar ongetwijfeld hebben de onrust door het opnieuw in productie nemen van het gebied na de 2e Wereldoorlog, de sterk toegenomen waterrecreatie en het verdwijnen van de getijden een rol gespeeld. Speciaal bij deze soort zal ook het ontbreken van een robuuste metapopulatie (de soort kwam toen vrijwel alleen in de Biesbosch voor) van invloed zijn geweest.

Het Porseleinhoen is een geval apart. Het is feitelijk een pionier van open, dus meestal jonge moerasvegetaties. De soort deed het vóór de afsluiting vooral goed in één gebied in de Sliedrechtse Biesbosch, een polder waar-

Foto 3. Natuurontwikkelingsgebied Boven Spieringpolder in de Brabantse Biesbosch. De verbindingsgeul naar de Polder Maltha (foto 1) begint bij de brug op de achtergrond (foto: Roel Meijer).

Soort	Wetenschappelijke naam	Trend		Aantal Biesbosch				
		Nederland	Biesbosch 1970-2005	±1970	±1985	±1995	±2005 totaal	waarvan in natuur- ontwikkelings- gebieden %
Pioniervogels								
Steltkluut	<i>Himantopus himantopus</i>	LN	I (N)	-	-	-	0 - 1	100
Bontbekplevier	<i>Charadrius hiaticula</i>	-	I (N)	-	-	-	0 - 1	100
Oeverloper	<i>Actitis hypoleucos</i>	LN	I (N)	-	0 - 1	-	-	-
Visdief	<i>Sterna hirundo</i>	-	++++	0 - 3	0 - 2	-	10 - 30	100
Water- en moerasvogels								
Roerdomp	<i>Botaurus stellaris</i>	--	O	± 5	-	0 - 1	3 - 5	80
Woudaap	<i>Ixobrychus minutus</i>	---	I	-	-	0 - 1	-	-
Kwak	<i>Nycticorax nycticorax</i>	V	V	4 - 8	-	-	-	-
Purperreiger	<i>Ardea purpurea</i>	--	++++	0 - 1	-	-	1 >> 18	100
Wintertaling	<i>Anas crecca</i>	-	++++	0 - 5	20 - 30	10 - 20	10 - 20	50
Pijlstaart	<i>Anas acuta</i>	-	---	0 - 1	1 - 2	0 - 1	-	-
Zomertaling	<i>Anas querquedula</i>	---	--	50 - 70	10 - 20	10 - 20	15 - 30	50
Slobeend	<i>Anas clypeata</i>	-	-	170 - 240	80 - 110	80 - 110	100 - 140	50
Brilduiker	<i>Bucephala clangula</i>	LN	I (N)	-	-	-	0 - 1	100
Porseleinhoen	<i>Porzana porzana</i>	-	---	5 - 15	0 - 15	0 - 5	0 - 5	50
Zwarte stern	<i>Chlidonias niger</i>	---	V	1 - 3	0 - 1	-	-	-
Snor	<i>Locustella luscinioides</i>	-	+	125 - 175	200 - 250	230 - 280	160 - 200	<5
Grote karekiet	<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	---	---	100 - 200	40 >> 20	0 - 1	0 - 1	100
Vogels van cultuurland								
Patrijs	<i>Perdix perdix</i>	---	V	20 - 40	1-3	-	-	-
Kwartelkoning	<i>Crex crex</i>	-	---	65 >> 35	0 - 4	-	0 - 1	-
Kemphaan	<i>Philomachus pugnax</i>	---	V	-	-	-	-	-
Watersnip	<i>Gallinago gallinago</i>	---	--	±5	0 - 2	-	1 - 2	-
Grutto	<i>Limosa limosa</i>	--	---	330 - 500	60 - 80	20 - 40	5 - 10	-
Tureluur	<i>Tringa totanus</i>	--	--	80 - 130	55 - 65	55 - 70	25 - 40	-
Veldleeuwerik	<i>Alauda arvensis</i>	---	--	150 - 200	100 - 150	90 - 130	40 - 60	-
Graspieper	<i>Anthus pratensis</i>	--	--	100 - 150	90 - 125	75 - 100	35 - 45	-
Gele kwikstaart	<i>Motacilla flava</i>	--	--	100 - 150	50 - 75	50 - 75	30 - 50	-
Paapje	<i>Saxicola rubetra</i>	---	O	0 - 1	-	0 - 4	0 - 1	-
Grauwe gors	<i>Miliaria calandra</i>	---	I (N)	-	-	-	-	-
Struweelvogels								
Nachtegaal	<i>Luscinia megarhynchos</i>	-	N	-	50 - 60	125 - 175	275 - 325	-
Spotvogel	<i>Hippolais icterina</i>	--	---	80 - 100	80 - 100	25 - 50	10 - 20	-
Kneu	<i>Carduelis cannabina</i>	--	---	100 - 150	300 - 400	60 - 80	20 - 40	-
Bosvogels								
Zomertortel	<i>Streptopelia turtur</i>	---	---	100 - 150	200 - 300	100 - 150	10 - 15	-
Groene Specht	<i>Picus viridis</i>	-	N	-	0 - 1	± 3	15 - 20	-
Matkop	<i>Parus montanus</i>	--	+	400 - 600	500 - 700	450 - 650	550 - 750	-
Wielewaal	<i>Oriolus oriolus</i>	-	---	200 - 300	250 - 350	30 - 60	30 - 60	-

Legenda

Verdwenen	V
Afname >75%	---
Afname 50-75%	--
Afname 25-50%	-
Af- of toename <25%	O
Toename 25-50%	+
Toename 50-100%	++
Toename 100-200%	+++
Toename >200%	++++
Incidentele broedvogel	I
Nieuwe soort	N
Landelijk (vrij) nieuw; laag aantal	LN

Tabel 1. Landelijke en regionale trends en regionale aantallen van Rode Lijstsoorten die in de Biesbosch broeden.

De aantallen in de periode vóór 1984 zijn gebaseerd op literatuurgegevens, tellingen van vooral de opvallende of anderszins interessante soorten (o.a. kolonievogels en weidevogels), extrapolaties van inventarisaties van deelgebieden en ramingen op basis van recentere tellingen plus kennis van de oude situatie. Vanaf 1984 zijn de SOVON-richtlijnen (van Dijk, 2004; van Dijk et al., 2004) gehanteerd. De aantallen zijn deels gebaseerd op integrale tellingen van kolonievogels en zeldzame soorten. Het aantal broedparen en de trend van de in de Biesbosch veel voorkomende soorten zijn bepaald aan de hand van inventarisaties van een steekproef van 41 gebieden. De trend is berekend uit de aantallen voor de perioden omstreeks 1970 resp. 2005. De gegevens van Nederland zijn ontleend aan Van Beusekom et al. (2005).

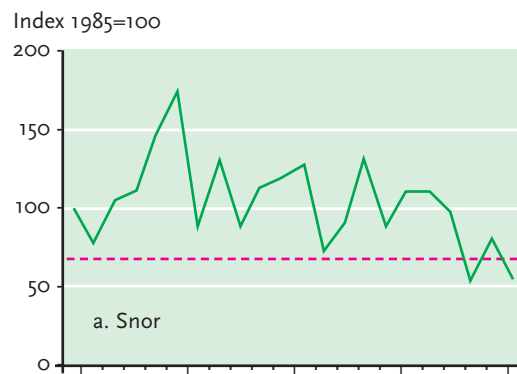
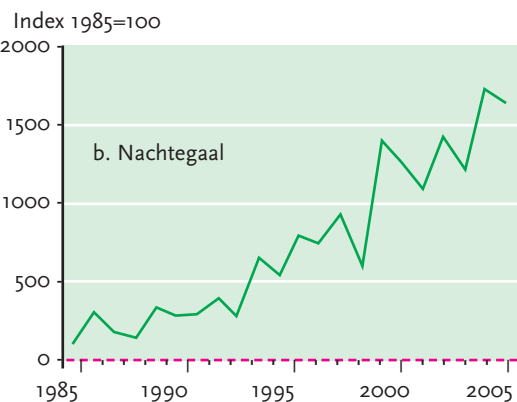

Fig. 2. Relatieve aantalontwikkeling (Index 1985 = 100) van de Snor en de Nachtegaal in een steekproef van 41 telgebieden. In de steekproef zitten enkele gebieden met relatief veel Nachtegalen resp. Snorren. Als gevolg daarvan zijn de werkelijke aantalveranderingen (tabel 1) minder groot dan de grafieken laten zien. De stippellijn geeft het aantal broedparen omstreeks 1970; de Nachtegaal broedde toen nog niet in het Nationaal Park de Biesbosch. De indexcijfers zijn berekend met het computerprogramma TRIM (van Strien & Pannekoek, 1999). Voor verdere details zie Meijer (2007a).

van de kade was doorgebroken en niet meer hersteld. Door het toen nog optredende grote tijverschil bleef dit gebied lange tijd geschikt, maar na 1970 is het langzamerhand dichtgegroeid. Wel zijn op andere plaatsen in de Biesbosch geschikte biotopen ontstaan, o.a. door kleinschalige natuurontwikkeling. Maar ook deze verdwenen weer in de loop van de tijd, zodat het Porseleinhoen na 1990 een onregelmatige broedvogel werd.

Natuurontwikkelingsgebieden

De natuurontwikkelingsgebieden laten een sterk afwijkend beeld zien. Alle gebieden hebben een goede waterkwaliteit, na enkele jaren een rijke oever- en waterplantenvegetatie (foto 3) en een goede visstand. Bovendien zijn ze relatief rustig, omdat de recreatie (veel vogelaars!) zich alleen aan de randen afspeelt. Dankzij deze gebieden is het totaalbeeld voor water- en moerasvogels

minder negatief, voor enkele soorten zelfs positief. Zoals uit tabel 1 blijkt broedt bij acht van de elf soorten minimaal de helft in de natuurontwikkelingsgebieden. Opvallend is vooral het verschijnen van een nieuwe kolonie Purperreigers: deze begon met één paartje in 2004; twee jaar later telde de kolonie al 18 nesten.

Het is overigens twijfelachtig of dit positieve effect van de natuurontwikkelingsgebieden stand kan houden. Het is immers de bedoeling ze aan te sluiten op het buitenwater, zodat ze op termijn een integraal onderdeel vormen van het Biesboschlandschap. Veel van de bijzondere eigenschappen van de natuurontwikkelingsgebieden (waterkwaliteit, plantengroei, visstand) gaan daarmee verloren en daarmee ook een deel van de (bijzondere) broedvogels.

Tot de weinige moerassoorten die het goed doen, behoort de Snor waarvan rond de 10% van de landelijke populatie in de Biesbosch broedt. Vóór het verdwijnen van de getijden broedde deze soort in de jongste ruige grienden (Heijligers, 1955) en in rietgorzen die uit productie waren genomen (Lebret, 1979). Na 1970 trad eerst een sterke daling op, omdat de meeste oude broedplaatsen ongeschikt werden. Met het vorderen van de bodemrijping kwamen er weer meer vochtige plekken met de door Snorren gewenste ruige overjarige rietvegetaties. Hierdoor namen tot 1990 de aantallen flink toe, daarna zette een geleidelijk daling in (fig. 2a). Desondanks zijn de aantallen nog steeds wat hoger dan vóór de afsluiting van het Haringvliet.

Vogels van cultuurland

Binnen de grenzen van het Nationaal Park was het vooral de Sliedrechtse Biesbosch waar grote aantallen weidevogels broedden (tabel 1). Nog aan het begin van de jaren zeventig behoorde dit deel van de Biesbosch tot de beste weidevogelgebieden van Nederland. Daarbij trokken vooral de Kwartelkoningen (10 à 15 % van de landelijke populatie) letterlijk en figuurlijk de aandacht (Meijer, 2007b). Van al deze rijkdommen is vrijwel niets meer over.

De oorzaken van de sterke afname liggen deels in veranderd gebruik van een deel van het gebied, zoals natuurontwikkeling in vooral akkerbouwvelden, weiland in plaats van hooiland en extensieve begrazing. Zie ook Koffijberg in dit nummer over de Kwartelkoning.

Bij de (deels voormalige) bloemrijke hooilanden (foto 4) ligt de zaak wat ingewikkelder. Vóór de afsluiting van het Haringvliet overstromden deze vrijwel elke winter één of meer keer, waarbij een vruchtbare laag slib achterbleef. Na de afsluiting kwam deze natuurlijke bemesting veel minder vaak voor en zijn boeren ertoe overgegaan in een deel van het gebied kunstmest te gebruiken. De veel dichtere en kruidenarme vegetatie die daardoor ontstond, is minder aantrekkelijk voor weidevogels.

In de reservaten (vroeger de beste weidevogelgebieden) wordt geen kunstmest gebruikt waardoor de vegetatie schraler en lager is geworden. De weidevogels hebben daardoor minder dekking, waardoor ook deze gebieden voor de Kwartelkoning (Meijer, 2007b), maar vrijwel zeker ook voor andere soorten, minder aantrekkelijk zijn geworden. Daarnaast zal ook de verminderde beschikbaarheid van voedsel een rol hebben gespeeld. De bodem in de niet-bemeste gedeelten bevat ongetwijfeld minder voedsel dan vroeger, terwijl ook de aangrenzende, druk bezochte slikken grotendeels verloren zijn gegaan. In hoeverre de sterke toename van de roofvogelstand nog heeft bijgedragen

Foto 4. Stroomdalvegetatie op het Kraaiennest in de Sliedrechtse Biesbosch. De bodem loopt naar links toe op, omdat daar de oeverwal met rivierduintjes ligt (foto: Roel Meijer).

Foto 5. Restanten van een vlierstruweel. De groeiplaats is alweer ingenomen door riet en ruigtekruiden (foto: Roel Meijer).

aan de afname, laat zich slechts raden. Het resultaat van de genoemde veranderingen is dat vrijwel alle soorten van akkers en grasland sterk zijn afgenomen, net als elders in Nederland (van Beusekom et al., 2005). De Kemphaan en de Patrijs zijn zelfs als broedvogel uit het gebied verdwenen (tabel 1). Het laatste (vermoedelijke) broedgeval van de Kemphaan was in 1974; de Patrijs verdween aan het eind van de jaren tachtig uit het Nationale Park (Meijer, 2007a). Naar verwachting zal het aantal weidevogels nog verder afnemen, aangezien de vogels die nu nog in de jonge natuurontwikkelingsgebieden broeden, zullen verdwijnen als deze verder begroeid raken.

Struweelvogels

De Spotvogel en de Kneu broeden vooral in jonge struwelen en, in de Biesbosch, in lage dichtheden in de jongste jaarklassen van hakgrienden. Veranderingen in de stand van deze twee soorten zijn vooral veroorzaakt door veranderingen in de oppervlakte van deze begroeiingen.

In de periode dat de Biesbosch nog volop in exploitatie was, kwamen echte struwelen nauwelijks voor. In de schaarse meidoornbosjes in vooral de Sliedrechtse Biesbosch broedden veel Kneuen. Verder waren er (vlier)bosjes op keetheuvels (hoogwatervrije verhogingen waarop de keten stonden waarin de griendwerkers verbleven) en bij boerderijen met o.a. Kneuen en Spotvogels als broedvogel. Vooral in de Sliedrechtse Biesbosch werd ook in hooggelegen grienden gebroed.

Na 1970 veranderde dit beeld drastisch. Omdat een groot deel van de grienden nog een laatste keer was gehakt, kon vooral de Spotvogel nog even profiteren van een flink areaal jonge griend. Daarna veranderden de hakgrienden in wilgenbossen, een voor beide soorten niet of nauwelijks geschikt habitat. Positief was echter de jonge opslag van Wilg (*Salix spec.*) en Vlier (*Sambucus nigra*) in de verdroogde rietgorzen. Beide vogelsoorten kregen er daardoor een groot broedareaal bij. De resultante hiervan leverde bij de Spotvogel een piek op omstreeks 1976 en bij de Kneu rond 1984. Na die jaren werd ook de nieuwe opslag langzamerhand te oud voor deze soorten. In de loop van de jaren negentig begonnen de Vlieren af te takelen. Inmiddels is het merendeel dood of op sterven na dood (foto 5).

De wilgen groeiden veelal door tot hoge bomen. De enige struwelen die nu nog resteren bestaan uit vrij hoge struikvormige wilgensoorten; Spotvogels en Kneuen komen

hier niet of nauwelijks in voor. Beide soorten zijn in de buitendijkse gebieden zeldzaamheden geworden: ze zijn overduidelijk 'slachtoffer' van de natuurlijke successie en doen het daardoor in de Biesbosch nog slechter dan op landelijk niveau.

De Nachtegaal broedt bij voorkeur in vochtige bosjes met veel ondergroei, liefst brandnetels. Vóór de afsluiting van het Haringvliet kwam deze laag-bij-de-grond-broeder niet voor, maar daarna veranderde een groot deel van de Biesbosch in zijn voorkeurs-habitat. De Nachtegaal verscheen omstreeks 1975 als broedvogel, tien jaar later waren er al ruim 50 territoria. Sindsdien is de groei van de populatie onverminderd doorgegaan (fig. 2b) en van stabilisatie lijkt nog geen sprake. De soort broedt vooral op wat vochtiger plekken langs de randen van wilgenbossen en in de struwelen gevormd door laagblijvende wilgen (veelal restanten van vroegere bandgriendjes, leveranciers van de takken die gebruikt werden als bindmateriaal). Dergelijke plaatsen zijn er volop en zullen er door natuurontwikkeling ook nog bijkomen. Nu al telt de Biesbosch ruim 4% van de landelijke populatie Nachtegalen; een verheugende ontwikkeling en ook een vocale verrijking voor het gebied.

Bosvogels

Als geen ander hebben de bosvogels geprofiteerd van de gevolgen van de afsluiting van het Haringvliet. Vóór die tijd kwam hoog hout in de Biesbosch nauwelijks voor, alleen rond eendenkooien, boerderijen en griendketen stonden wat hoge bomen. Zelfs elders zeer algemene soorten als Zwartkop (*Sylvia atricapilla*) en Vink (*Fringilla coelebs*) waren daardoor zeldzaamheden. Na 1970 is het overgrote deel van de grienden niet meer gehakt en veranderd in wilgenbos. Dit heeft geleid tot een spectaculaire toename van bijna alle bossoorten. Er zijn wel uitzonderingen, met name de Zomertortel en de Wielewaal. Beide soorten broeden bij voorkeur in loofbossen; de verwachting was dan ook dat ze zouden profiteren van de nieuwe wilgenbossen. Dat bleek ook het geval. Bovendien konden ze in flinke aantallen gaan broeden in de opslag van Wilg en Vlier in de verdroogde rietgorzen. Omstreeks 1985 piekten beide soorten, daarna zijn de aantallen gedecimeerd (tabel 1). In de Biesbosch zelf zijn geen ontwikkelingen geweest waarmee deze afname verklaard kan worden. Op basis van de kennis van de vroegere en de huidige verspreiding kan de conclusie niet anders zijn dan dat er te weinig vogels naar het gebied komen, waardoor alleen de beste

plekken bezet worden. Beide soorten doen het in heel West-Europa slecht (van Beusekom et al., 2005). Het ligt daarom voor de hand de oorzaak primair buiten de Biesbosch te zoeken.

De Matkop bewoont vrijwel alle bostypen, als er maar dood hout is om zijn nest uit te kunnen hakken. De grienden voldeden kennelijk prima; de Matkop was hier de talrijkste mezensoort. Na 1970 is het aantal eerst afgenomen door het verdwijnen van grienden en toenemende concurrentie met andere mezen. Daarna nam het aantal Matkoppen weer toe, deels doordat ze met de opslag van Wilg en Vlier areaaluitbreiding kregen, deels omdat in de wilgenbossen steeds meer dood hout in de vorm van omgewaaide bomen kwam (foto 6). De laatste jaren zijn de aantallen weer wat gedaald, vermoedelijk omdat diezelfde dode bomen overdekt worden door een dikke deken van Haagwinde (*Calystegia sepium*) en Kleefkruid (*Galium aparine*).

De Groene specht had als soort die vooral op de bodem foerageert, niet veel te zoeken in de oude Biesbosch. Hij is een nieuwkomer sinds 1989. Ook in de ruime omgeving is hij omstreeks die tijd verschenen (SOVON, 2002). Zoals te verwachten was, komt de soort vooral daar voor, waar hoogwatervrije plaatsen aanwezig zijn.

Trends

De eerste indruk is dat veel soorten van de Rode Lijst het ook in de Biesbosch niet al te best doen. Dat was natuurlijk ook wel te

verwachten. Immers, de meeste oorzaken voor de afname van landelijke populaties spelen vrijwel overal, terwijl een daarvan afwijkende trend (positief of negatief) vaak een lokale oorzaak heeft. Een meer relevante vraag is daarom: welke broedvogels doen het in de Biesbosch beter of slechter dan op landelijk niveau?

Om die vraag te beantwoorden zijn de trends vergeleken van de 29 soorten die met enige regelmaat in de Biesbosch broeden (tabel 1). Hiervan zijn er 12 waarvan de trend van de Biesbosch positiever (minder negatief) is dan de landelijke. Vijf soorten zijn, tegen de verdrukking in Nederland in, nieuw verschenen en/of hebben de populaties sterk uitgebreid: Visdief, Purperreiger, Wintertaling, Nachtegaal en Groene specht. Bij 10 soorten is het omgekeerde het geval. Het laatste decennium zijn de natuurontwikkelingsgebieden belangrijke broedgebieden geworden, ook voor veel Rode Lijstsoorten. Het gaat daarbij vooral om de pioniersoorten en de water- en moerasvogels. Inmiddels broedt een aanzienlijk deel van deze soorten in de natuurontwikkelingsgebieden. Vooral daardoor doen deze soortgroepen het in de Biesbosch beter dan op landelijk niveau, in het bijzonder de Visdief, Purperreiger en Wintertaling. Zonder de natuurontwikkelingsgebieden zouden de meeste pioniers en de water- en moerasvogels het er in de Biesbosch nog slechter vanaf hebben gebracht dan in Nederland.

Toekomst

Hoe het verder zal gaan in de Biesbosch met de soorten van de Rode Lijst zal deels afhangen van de uitvoering van de plannen voor natuurontwikkeling en, op wat langere termijn, de concrete invulling van de plannen in het kader van Ruimte voor de Rivier (Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 2006) en het gedeeltelijke herstel van de getijden. De rijke broedvogelstand van de bestaande natuurontwikkelingsgebieden berust voor een belangrijk deel op de bijzonder goede waterkwaliteit en de rijke onderwater- en oeverbegroeiingen en, wat betreft de pioniersoorten, op de aanwezigheid van zeer open vegetaties. Dit alles zal veranderen wanneer deze gebieden aangesloten worden op het buitenwater. Het lijkt niet waarschijnlijk dat de winst voor andere soorten, de verliezen kan compenseren.

Anderzijds zal, gezien de verdere plannen die in uitvoering of ontwikkeling zijn, de totale oppervlakte moerasgebied nog verder toenemen. Het valt niet uit te sluiten dat dit een aantal potentiële broedvogelsoorten

over de drempel kan helpen. Daarbij valt onder meer te denken aan de Grote zilverreiger en zelfs aan de Visarend. Hetzelfde geldt voor een groot aantal soorten die nu incidenteel in de Biesbosch broeden, maar dan wellicht tot de vaste broedvogelbevolking zullen gaan behoren.

De keuze om in het grootste deel van het Nationaal Park de natuurlijke successie zijn eigen wegen te laten zoeken, impliceert dat de beheerders slechts beperkte mogelijkheden hebben om hierbij sturend op te treden. Desondanks kan er veel gedaan worden, in de eerste plaats in de ontwerpfase van natuurontwikkelingsgebieden. Stilstaand, schoon water blijkt een rijke vegetatie van water- en oeverplanten en een goede visstand op te leveren waardoor tal van water- en moerassoorten worden aangetrokken die elders in de Biesbosch schaars zijn of zelfs afwezig. Hetzelfde kan ook bereikt worden door ervoor te zorgen dat er plassen zijn die alleen bij extra hoog water in contact komen met het buitenwater en die verder gevoed worden met regenwater. Evenals dat het geval is bij de nog afgesloten natuurontwikkelingsgebieden, kan dat de soortenrijkdom van de Biesbosch zeer ten goede komen. In de tweede plaats zou onderzocht moeten worden of een aangepast, meer op broedvogels gericht, beheer (o.a. hooilandbeheer in plaats van extensieve beweiding) in combinatie met de nieuwe getijdenslikken, kan leiden tot een (gedeeltelijk) herstel van de weidevogelstand in de Sliedrechtse Biesbosch.

Ten slotte zou nagegaan moeten worden in hoeverre het gewenst is de toegangsregeling aan te passen als de natuurontwikkelingsgebieden aangesloten worden op het buiten-

water. Het recente verleden heeft geleerd dat het juist deze nieuwe gebieden zijn waar zich spectaculaire ontwikkelingen voordoen. Dat was mede te danken aan het feit dat ze gevrijwaard waren van water- en oeverrecreatie; het is zaak dat zo te houden. Want zeker is: het mooiste moet nog komen!

Literatuur

- Anonymus, 1993.** De vegetatie van Zuid-Holland, 1976-1991. Provincie Zuid-Holland, Dienst Ruimte en Groen, 's-Gravenhage.
- Bal, D., H.M. Beije, M. Fellingner, R. Haveman, A.J.F.M. van Opstal & F.J. van Zadelhof, 2001.** Handboek natuurdoeltypen. Tweede, geheel herziene editie. Expertisecentrum, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.
- Beusekom, R. van, P. Huigen, F. Hustings, K. de Pater & J. Thissen (red), 2005.** Rode Lijst van de Nederlandse broedvogels. Tirion Uitgevers B.V., Baarn.
- Boois, H. de, 1982.** Veranderingen in het milieu en de vegetatie in de Biesbosch door de afsluiting van het Haringvliet. Deel A en B. Dissertatie Landbouwhogeschool, Wageningen.
- Boois, H. de, R. van der Meijden & I.S. Zonneveld, 1980.** De Biesbosch: Het karakter na de 'grote verandering'. Kosmos, Amsterdam/Antwerpen.
- Dijk, A.J. van, 2004.** Handleiding Broedvogel Monitoring Project (Broedvogelinventarisatie in proefvlakken). SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Dijk, A.J. van, F. Hustings & M. van der Weide, 2004.** Handleiding Landelijk Soortonderzoek Broedvogels. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Heijligers, P.C., 1955.** Biosociologische studies in de grienden van de Brabantse Biesbosch, 1-2. (Doctoraal verslag) Rijksuniversiteit van Utrecht, Utrecht.

Foto 6. De omgewaaide bomen zorgen voor een toenemende hoeveelheid dood hout (foto: Roel Meijer).

Lebret, T., 1979. Biesbosch-vogels. Kosmos, Amsterdam/Antwerpen.

Meijer, R., 2007a. Broedvogels van het Nationaal Park de Biesbosch. Een overzicht van 1970 t/m 2006 verzamelde waarnemingen. Nationaal Park De Biesbosch/Staatsbosbeheer.

Meijer, R., 2007b. De teloorgang van de Kwartelkoning in de Biesbosch. Limosa (in prep.)

Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 2006. Ruimte voor de rivier. Deel 4. Planologische Kernbeslissing Vastgesteld Besluit 19 december 2006. (zie voorts www.Ruimtevoorderivier.nl).

Roomen, M.W.J. van, A. Boele, M.J.T. van der Weide, E.A.J. van Winden & D. Zoetebier, 2000. Belangrijke vogelgebieden in Nederland, 1993-97. Actueel overzicht van Europese vogelwaarden in aangewezen en aan te wijzen speciale beschermingszones en andere belangrijke gebieden. SOVON-informatierapport 2000/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

SOVON Vogelonderzoek Nederland, 2002. Atlas van de Nederlandse broedvogels 1998-2000. Nederlandse fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV-Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.

Strien, A. J. van & J. Pannekoek, 1999. Missen is gissen. Ontbrekende tellingen in vogelmeetnetten. Limosa 72: 49-54.

Verhey, C.J. (red), 1961. De Biesbosch, land van het levende water. Thieme & Cie N.V., Zutphen.

Weeda, E.J., J.J.M. van der Neut, A.A.M. Boesveld & B.A.M. Weel, 2003. Nationaal Park De Biesbosch: Schatkamer van de wilde flora. Staatsbosbeheer, Alterra.

Zonneveld, I.S., 1970. De Biesbosch is dood, leve de Biesbosch! 17 november 1421 – 2 november 1970. Natuur en landschap 24: 233-250.

Zonneveld, I.S., 1999. De Biesbosch een halve eeuw gevolgd. Van hennip tot netelbos en verder. De vierde dimensie van de vegetatie en de bodem in de Brabantse Biesbosch (1948-1998). Uniepers, Abcoude / Staatsbosbeheer.

Summary

Do threatened breeding bird species benefit from the new Biesbosch?

Since the end of 1970 the habitats in the freshwater tidal area Biesbosch have changed dramatically due to the closing of the sluices in the Haringvliet. The tides which shaped the area disappeared to a large extent and the production of reed and withies almost came to a halt. The reed beds dried out and changed into fields with nettles and other rough herbs. Later on willows and elder began to dominate part of the vegetation. Most holms changed into willow woods. Especially the last decade new marshes were constructed by removing part of the top soil of some polders and inundating them. All these changes had an enormous impact on breeding bird populations. In this paper the trends in numbers in the Biesbosch of species listed on the Dutch Red List are compared with those in The Netherlands. This comparison is made for the species groups which are typical for the area.

It is shown that the overall picture is the same in the Biesbosch as on the national level: most

species show marked declines in both areas. Of 29 regular breeding bird species 10 show a worse trend in the Biesbosch, 7 a similar and 12 a better trend. Of these 12 species 5 are new for the area and/or showing a marked increase: Common tern (*Sterna hirundo*), Purple heron (*Ardea purpurea*), Teal (*Anas crecca*), Green woodpecker (*Picis viridis*) and Nightingale (*Luscinia megarhynchos*). It is shown that the new marshes had a very positive effect on several species of pioneer habitats and birds of water and marshes. The future of the breeding bird populations depends on the outcome of the plans to develop new nature and the protection of these areas especially against recreation.

Dankwoord

Het veldwerk waarop het hier gebruikte cijfermateriaal berust, is verzameld door medewerkers van Staatsbosbeheer en vrijwilligers van de Vogelwerkgroep Biesbosch en de Natuur- en Vogelwacht Dordrecht. Wij bedanken hen voor hun bijdrage.

Ing. R. Meijer
Aythya, ecologisch onderzoek en advies
Touwbaan 33, 2953 HA Alblasterdam
e-mail: aythya@planet.nl

B.A.M. Weel
Staatsbosbeheer District Biesbosch
Hilweg 4, 4251 MT Werkendam
e-mail: B.Weel@staatsbosbeheer.nl

EXCURSIE

Vogels van de Rode Lijst in Nationaal Park de Biesbosch

Op zaterdag 13 oktober 2007 bent u als lezer van De Levende Natuur welkom in Nationaal Park De Biesbosch. De auteurs bieden dan een dagvullend programma aan als vervolg op hun artikel. Ontvangst in het Biesbosch Museum, Hilweg 2, 4251 MT te Werkendam. Hier worden alle aangemelde deelnemers om 10.00 uur verwacht. Staatsbosbeheer biedt u koffie aan. Afhankelijk van het aantal deelnemers gaan daarna twee groepen het veld in: één groep richting Spieringpolder en Jantjespad, de andere groep richting polder Maltha en NOP Hardenhoek; in de middag omgekeerd. Deelnemers dienen voor eigen lunchpakket te zorgen en natuurlijk goede kleding, laarzen en verrekijker en/of scoop. Rond 17.00 uur wordt de excursie afgesloten. Het Biesboschmuseum kunt u eventueel, na de excursie, tegen gereduceerd tarief bezoeken à 2 euro p.p. Deelnemers dienen zich aan te melden via het e-mailadres: b.weel@staatsbosbeheer.nl. Aanmelding wordt gehonoreerd op volgorde van binnenkomst; uw deelname wordt via de e-mail bevestigd.

De Kwak (*Nycticorax nycticorax*) is uit de Biesbosch verdwenen (foto Hans Gebuis).